

ГАРМОНІЙНІСТЬ ХАРАКТЕРУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття посвячена теоретическому анализу проблемы ведущей роли гармоничного характера личности будущего педагога как фактора развития его духовной культуры. В статье приведен исторический очерк исследования проблемы развития характера личности. Рассмотрено взаимовлияние темперамента и характера, выделено структуру и содержание характера, этапность формирования характерологических черт, а также критерии гармоничности характера личности.

Ключевые слова: характер, темперамент, отношения личности, духовная культура, личностное развитие, духовно-нравственная саморегуляция.

The article is devoted to the theoretical analysis of problem of leading role of harmonious character of personality of future teacher as a factor of development of his spiritual culture. The historical essay of research a problem of development of personality's character is resulted in the article. There were considered an influences of temperament and character, were selected a structure and contents of character, stage of forming of characterological features, and criteria of character harmoniousness of personality.

Keywords: character, temperament, relations of personality, spiritual culture, personality development, spiritual-moral self-regulation.

Ефективне виховання сучасної молоді вимагає від вчителя високого рівня творчих педагогічних здібностей та розвитку характерологічної культури (сформованості комплексу позитивних рис характеру, які сприяють підвищенню якості педагогічної взаємодії з учнями). Оскільки предметом професійної діяльності вчителя є особистість учня, то педагог має бути носієм духовно-моральних цінностей, які актуалізуються у відповідних його характерологічних якостях. Тобто, вчитель сам має бути прикладом для учнів втілення у власному житті духовно-моральних принципів.

Тому великого значення набуває проблема гармонійного розвитку характеру сучасного педагога як взірця духовно-моральної поведінки.

Духовно-моральні риси є показником моральної компетентності педагога й ознакою його духовної культури. Вони необхідні в процесі педагогічного спілкування, оскільки педагогічна діяльність, що не одухотворена моральним змістом, втрачає позитивний сенс й є засобом лише прагматичного самоствердження

педагога. Педагогічний ефект морального виховання досягається переважно шляхом здійснення підсвідомого психологічного впливу позитивних характерологічних рис педагога на особистість учня, завдяки чому відбувається розвиток позитивних характерологічних якостей останнього. Як слушно зазначає К.Д.Ушинський, лише особистістю можна виховати особистість, тільки власним характером можна здійснити вплив на характер вихованця. Отже, педагог має бути носієм духовно-моральних цінностей, які творчо актуалізуються у відповідних рисах його характеру. Тільки гармонійна особистість вчителя здатна повноцінно виховати характер та особистість учня. Всі це зумовлює актуальність практичного вивчення характерологічних рис особистості педагога та розробці психологічних методів гармонізації його характеру.

Метою даної статті є теоретичний аналіз проблеми формування характеру особистості та визначення критеріїв його гармонійності. Історія психологічного вивчення особливостей характеру і його впливу на різні сфери життєдіяльності людини починається з праць Платона, Теофраста й Гіппократа. На думку давньогрецьких філософів, характер людини визначає її долю. У процесі індивідуального розвитку під впливом конституціональних факторів і соціального досвіду в кожній людині формуються характерні для неї особливості поведінки й стереотипи реагування, що сприяє її адаптації до соціуму й підтримки міжособистісних контактів [3].

Термін «характер» уведений до наукової термінології давньогрецьким філософом Теофрастом (1У-III ст. до н.е.). Найважливішими питаннями характерології є вивчення типів характеру з метою прогнозування поведінки людини в різних ситуаціях. Характер – це своєрідний інтегральний прояв багатьох особистісних властивостей, а тому формування характеру пов'язане із загальним розвитком особистості. У широкому сенсі під характером людини треба розуміти індивідуальні яскраво виражені і якісно своєрідні психологічні риси, що впливають на поведінку й учинки особистості [11]. Із цього визначення випливає, що під характером людини розуміють індивідуально виражені й структурно цілісні психологічні риси, які накладають певний відбиток на всі прояви особистості, у тому

числі й на *вектор* особистісного розвитку.

У вивченні характеру існує два основних напрями. У рамках першого напрямку домінує уявлення про детермінацію характеру індивідними характеристиками людини. Спочатку ними були особливості мозку. Надалі, завдяки роботам Е. Кречмера й У. Шелдона дихотомія «мозок – характер» поступається місцем дихотомії «тіло – характер». Багато типологій характеру засновані на визнанні зв'язку фізичного й психічного компонентів. У рамках цього напрямку типи характеру прямо пов'язуються з типами темпераменту, а останні з конституціональними типами. Це – типології Гіппократа, Ф. Джордано, Е. Кречмера, У. Шелдона, К. Юнга, К. Леонгарда, А. Лічко. Загальною основою для цих типологій виступає *мотиваційний аспект* особистості поза моральними й етичними оцінками [3].

Інший напрямок у вивченні характеру можна визначити як *культурологічний*, який розглядає поняття соціального й індивідуального характеру. Першим хто спробував розвести ці поняття, був Е. Фромм. Індивідуальний характер людини – це те, завдяки чому, люди, що належать одній культурі, відрізняються один від одного. Е. Фромм підкреслює, що характер виконує функцію відбору цінностей і служить для пристосування людини до суспільства, оскільки провідною потребою людини є потреба зв'язку з навколишнім світом. Тим самим у структурі характеру підкреслюється етичний і *моральний* аспекти особистості. Платону належить перша типологія характерів, заснована також на *етичних* принципах. Процес становлення індивідуального характеру – це процес зіткнення індивідуальних переживань людини, обумовлених культурою з її конституціональними особливостями.

Існує ряд визначень характеру з погляду різних підходів [3]. Характер – це:

- прояв темпераменту в певному соціальному середовищі;
- форма поведінки, яка необхідна для збереження структури мотивів; властивості характеру розглядаються як можливі способи вирішення особистісних проблем;
- система мотивів, відносин, стійких психічних якостей, пов'язаних з типовими способами поведінки;
- індивідуальний життєвий стиль (А. Адлер);
- об'єднання здатностей (змісту) і темпераменту (форми);

- міра врівноваженості внутрішнього й зовнішнього світів, особливості адаптації індивіда до навколишньої дійсності.

Виступаючи як психологічне утворення, характер визначається й формується протягом всього життя людини. Спосіб життя містить у собі зміст думок, почуттів, спонукань, дій у їхній єдності. У міру формування способу життя особистості, у результаті вчинків формується й характер. Велику роль відіграють суспільні умови й конкретні життєві обставини. Безпосереднє формування характеру відбувається в різних групах (родині, дружній компанії, класі, трудовому колективі й ін.).

Ми вважаємо правомірним розгляд характеру як *передумови* й одночасно *результату* особистісного розвитку. В якості робочої гіпотези нами висувається припущення, що основою конструктивного формування характеру й, відповідно, особистісного розвитку виступає психологічний механізм *духовно-моральної саморегуляції*. Сполучення високого рівня розвитку духовно-моральної й емоційно-вольової сфер особистості забезпечує духовно-моральну регуляцію поведінки, що сприяє формуванню гармонійного характеру, який є відправною крапкою подальшого особистісного розвитку. При порушенні духовно-моральної саморегуляції ми маємо справу з характерологічними девіаціями.

Аналіз даної проблеми доцільно почати з визначення встановлення взаємозв'язку між психологічними категоріями «характер» й «темперамент», оскільки характер особистості формується на базі вродженого темпераменту. *Темперамент* – це сукупність типологічних особливостей, що проявляється в динаміці, швидкості й силі реакції, емоційному тонусі, ступені врівноваженості психічної діяльності.

Наукове пояснення природи темпераменту було дано І.П. Павловим. Він встановив три основні властивості нервових процесів – силу, врівноваженість і рухливість. Їхня комбінація утворює чотири типи вищої нервової діяльності, яким відповідають чотири типи темпераменту (флегматик, сангвінік, холерик і меланхолік). Темперамент не визначає рис характеру, але між темпераментом і характером існує тісний взаємозв'язок: темперамент впливає на розвиток рис характеру (властивості темпераменту сприяють формуванню певних рис і

протидіють розвитку інших). Існує й зворотна залежність темпераменту від характеру: завдяки певним рисам характеру людина може стримувати небажані прояви темпераменту [11]. Психолого-педагогічна практика показує, що темперамент може змінюватися під впливом умов життя, виховання й самовиховання: людина із сильним характером може придушити деякі негативні сторони свого темпераменту, контролювати їх прояв. Серед пануючих поглядів на взаємини характеру й темпераменту можна виділити три основних [9]:

1. Ототожнення характеру й темпераменту (Е. Кречмер, А. Ружицький);
2. Протиставлення характеру й темпераменту, підкреслення антагонізму між ними (П. Вікторов, В. Віреніус);
3. Визнання темпераменту ядром характеру, його незмінної частиною.

Учені визначають наступні відмінності характеру від темпераменту [8]:

- 1) темперамент виникає біологічно, а характер формується в процесі життя.
- 2) темперамент є відносно стабільним, а характер постійно змінюється.
- 3) характер залежить від мотивів і волі, темперамент – ні.

Звідси випливає висновок, що темперамент є природною основою характерологічних властивостей. Однак, при будь-якому темпераменті можна сформувати якості характеру, які не властиві даному темпераменту.

У психології поняття **ХАРАКТЕР** (від грець. *charakter* – відмітна властивість, ознака, печатка), означає якість особистості, що узагальнює сукупність найбільш виражених, тісно взаємозалежних і стійких індивідуальних властивостей особистості, які проявляються в діяльності спілкуванні й відношенні до людей, до себе, до праці, до світу в цілому, обумовлюючи типові для неї способи поведінки [7].

Сучасний дослідник К.Р. Клонінгер (1986), ґрунтуючись на біогенетичній концепції структури особистості, виділяє наступні закономірності взаємовпливу темпераменту й характеру [9]. Темперамент складається з рефлексорної пам'яті й становить *емоційну* основу особистості. Це наслідувані схильності до навчання й емоційності, які утворюють основу поведінки. Темперамент впливає на динамічні прояви звичок, які проявляються в ранньому віці й незмінні протягом життя. Він є основою наступного розвитку характеру. Характер – це *концептуальна* основа

особистості, що включає вищі когнітивні функції, які дозволяють критично оцінювати афективні переживання і приводять до побудови світоглядних концепцій про себе й навколишній світ. Виходячи з позиції К.Р. Клонингера, поведінка особистості складається як з рефлекторних дій, обумовлених темпераментом, так і з когнітивних установок, що відповідають рисам характеру, які являють собою три кластери дихотомічних особливостей відповідно до особистісної спрямованості (на себе, на людей, на навколишній світ).

Отже, виходячи зі сказаного вище, зробимо висновок: темперамент представлений у структурі характеру такими динамічними характеристиками особистості як: *нервово-психічна сила* (врівноваженість нервових процесів), що обумовлює емоційно-вольову активність, і *екстравертність (інтравертність)*, що детермінує комунікативну активність людини. Стосовно розвитку таких підструктур особистості як ціннісно-мотиваційна й духовно-моральна сфери темперамент значимо не впливає.

Найбільш об'єктивні дані про характер дає її свідома поведінка людини. Саме по тому, що з можливих дій вибирає людина в тій або іншій ситуації, оцінюється її характер. Таким чином, характер – це індивідуальне сполучення істотних властивостей особистості, які виражають її *ставлення* до дійсності й проявляються в поведінці й учинках. Зміст характеру становить особистісну *спрямованість*, що визначає інтереси, переконання, цілі людини.

Характер являє собою *єдність спрямованості й образа дій*. Саме спрямованість є основою цілісності, сили характеру особистості. Однак, характер і спрямованість – це не те саме. Люди з подібною спрямованістю можуть досягати своїх цілей зовсім різними шляхами. Ця відмінність визначає специфіку характеру особистості (наприклад, веселою може бути як високоморальна, так і підла людина).

Наявність життєвих *цілей* – головна умова формування характеру. Безхарактерній людині властиве невизначеність цілей. У характері провідним компонентом є *система* переконань, яка визначає довгострокову спрямованість поведінки [11].

Філолофсько-психологічна концепція С.Л. Рубінштейна визначає природу

вчинку через «відношення людини до світу й інших людей, що становить внутрішній зміст особистості» [6, с. 369]. На думку С.Л. Рубінштейна, характер виражається в установках і значимих відносинах особистості, які регулюють всі прояви людини. Тому головне питання при визначенні характеру, це питання про значимі для людини *цілі і цінності*, які відбивають ту або іншу сферу взаємин людини зі світом. У характері проявляється визначеність людини як *суб'єкта діяльності*, який певним чином, ставиться до світу, до людей і до самого себе. Стає зрозумілою твердість і наполегливість щодо значимих відносин і безхарактерність, індиферентність щодо незначущих. Поведінка визначається цілісною системою відносин, у якій існує певна ієрархія. Характер визначається набором *цінностей*, що виражаються у *відносинах* особистості до світу, людей або самої себе. Таким чином, характерологічними є ті властивості особистості, які виражають *систему відносин* людини й накладають певний відбиток на її поведінку. С.Л. Рубінштейн розглядає систему відносин як механізм особистісної *саморегуляції*. Сприйняття світу й поведінка людини є функцією змісту її свідомості (цінностей, відносин). У міру розвитку самосвідомості й набуття життєвого досвіду відбувається процес переосмислювання життя, переоцінки цінностей. Центральною сенсоутворюючою характеристикою особистості й критерієм її нормального морального розвитку є спосіб її відносин до іншої людини як до самоцінності, реалізація якого залежить від здатності особистості до *децентрації, самовіддачі, любові*. Таким чином, показником духовно-морального аспекту відносин особистості виступає її здатність до морального вибору, до моральних учинків.

Отже, в основі характеру полягає *система відносин* особистості до світу, до людей і до самої себе. Вивчити й зрозуміти таке складне ціле, як характер, не можна, не виділивши в ньому типових проявів (рис характеру). *Риса характеру* – це звична, стійка форма реагування, поведінки або відношення. Риса характеру яскраво проявляються в ситуації вибору дій або способів поведінки. На думку І. Канта, характер – це форма поведінки, що забезпечує захист наявної структури мотивів і вибір у проблемній ситуації [2]. Характер захищає структуру мотивів.

Погляд на характер як індивідуальне сполучення властивостей особистості, що

виражають відносини людини до дійсності й проявляються в її поведінці дає ключ до розуміння структури характеру, як сукупності рис, а також послідовності їх формування в онтогенезі. Б.Г. Анань'єв, ґрунтуючись на тім, що першою провідною діяльністю в онтогенезі дитини є безпосередньо-емоційне спілкування з навколишніми, вважає, що першими в процесі характероутворення виникають відносини особистості до інших людей, які, закріплюючись у життєдіяльності, перетворюються в найбільш загальні риси характеру – *комунікативні*. Людина стає суб'єктом відносин, у міру того як вона розвивається в життєвих ситуаціях як об'єкт відносин з боку інших людей [5]. Відношення до людей виступає в таких рисах характеру, як симпатія, уважність, доброзичливість тощо. Антиподами цих рис є замкнутість, безтактність, ворожість. Таким чином, сам онтогенез задає певну послідовність у формуванні рис характеру.

У свою чергу комунікативні риси характеру стають внутрішньою підставою для формування інших рис – *предметно-діючих* (ділових). Якщо звернутись до онтогенезу психічного розвитку дитини, то легко переконатися, що безпосередньо-емоційне спілкування дитини, заміняється провідною предметною діяльністю, яке становить основу для формування відповідних особистісних властивостей. Вони формуються на основі відносин, що виникають між суб'єктом і навколишнім предметним середовищем. Саме прийняття суб'єктом цих відносин у якості особистісно значимих сприяє формуванню *інтелектуальних, вольових і ділових* властивостей особистості. Наступне їх закріплення, сприяє формуванню відповідних стійких рис характеру таких як працьовитість, сумлінність, наполегливість, або протилежних їм – лінощах, недбалості, пасивності. Розвиток характеру пов'язаний із розвитком здібностей дитини, оскільки формування таких рис характеру, як ініціативність, рішучість, організованість, наполегливість відбувається в тій же діяльності, у якій формуються і її здібності. Розквіт здібностей пов'язаний з умінням наполегливо переборювати труднощі, не падати духом під впливом невдач, організовано працювати. У процесі праці розвивається працьовитість як риса характеру.

Третя система відносин – це відносини особистості до *самої себе*. Вони

формується пізніше за інші, що обумовлено пізнім становленням Я-концепції й самосвідомості. Людині потрібен значний досвід усвідомлення себе суб'єктом поведінки, щоб відносини до себе перетворилися в *рефлексивні властивості характеру*. Вони найбільш тісно пов'язані із цілями життя і виконують функцію самовідношення, саморегулювання й саморозвитку. Відношення до самого себе проявляється в самооцінці своїх дій. Твереза самооцінка – одна з умов удосконалення особистості, що допомагає виховувати в собі такі риси характеру, як скромність, принциповість, самодисципліна. Негативними рисами характеру є егоцентризм, гордість й марнославство. Людина, що має ці риси, звичайно мимоволі створює конфліктні ситуації. Інша небажана крайність у характері людини – конформізм, боязкість у висловленні своїх позицій, у відстоюванні своїх поглядів. Скромність і самокритичність повинні сполучатися з почуттям людської гідності.

Нарешті, четверта система відносин особистості в контексті її духовного розвитку – це відносини з Богом, які визначають формування духовно-моральних оцінок (категорії «гарний», «поганий», «добрий», «злий» й ін.) і *духовно-моральних* якостей особистості. Саме ці властивості завершують структуру характеру й визначають його цілісність.

Відповідно до системи відносин особистості, що визначають характерологічні риси, ми одержуємо 4-х східчасту систему, яка містить 4 блоки рис характеру:

- відносини до *самого себе* (скромність, самокритичність, гідність, самоповага й протилежні риси: егоцентризм, зверхність, марнославство).
- відносини до *людей* визначають такі риси як: альтруїзм, чуйність, повагу до інших або замкнутість, агресивність, індивідуалізм, брутальність, образливість);
- відносини до *праці* визначають: сумлінність, відповідальність, креативність, ініціативність, наполегливість або лінощі, несумлінність, безвідповідальність, пасивність);
- відносини до Бога визначають духовно-моральну спрямованість і такі якості: довіра Богові, благочестя, слухняність, смиренність або навпроти нігілізм, гордість, свавілля).

Неважко помітити, що хартерологічні риси дихотомічні, тобто, є або позитивними, або негативними за змістом. Риси характеру можна класифікувати відповідно до таких підструктур особистості як духовно-моральна, емоційна,

вольова, інтелектуальна й комунікативна сфери. Таким чином, одержуємо групи рис характеру, що утворюють систему психічних властивостей:

- *духовно-моральні* (совісність, чуйність, уважність, альтруїстичність, відповідальність);
- *емоційні* (особливості емоційного реагування: емоційність, вразливість, експресивність);
- *вольові* (саморегуляція поведінки: цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, самовладання, дисциплінованість);
- *комунікативні* (товариськість, довіра, увага до людей);
- *креативно-інтелектуальні* (креативність, гнучкість, глибина, швидкість мислення).

У сформованому характері виділяють дві сторони: *зміст* і *форму (структуру)*. До змісту належать провідні риси, що виражають спрямованість особистості, яка визначається цілісною системою відносин і накладає відбиток на всю поведінку людини. У змісті характеру на перший план може висуватися певний компонент в залежності від укладу життя, виховних впливів і вимог навколишнього середовища. Риси характеру формуються в результаті багаторазової реалізації у вчинках особистості того або іншого типу її відносин. Іншими словами, навичка проявляти свої відносини тим або іншим способом визначає набір хартерологічних рис особистості.

Всі взаємини особистості взаємозалежні. Існування центральних, стрижневих відносин й обумовлених ними рис характеру має важливе значення. Неможливо перебороти окремі недоліки (наприклад, брутальність й брехливість) і виховати окремі позитивні властивості (увічливість і правдивість), ігноруючи центральні відносини особистості до людей. Іншими словами, виховувати можна тільки систему взаємозалежних рис, звертаючи основну увагу на формування центральних, стрижневих відносин особистості. Цілісність характеру не абсолютна, а індивідуально-своєрідна, оскільки стрижневі відносини не завжди повністю визначають інші [9].

Вольові риси характеру. Під волею розуміється складний психічний процес, що викликає активність людини й спонукує її діяти цілеспрямовано. Воля формує здатність долати перешкоди, домагатися поставленої мети. Вона виступає в таких рисах характеру, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, мужність, які можуть сприяти досягненню як конструктивних, так і деструктивних цілей. Для

цього важливо визначити, який мотив дій людини.

В залежності від сили вольової активності характери підрозділяються на сильні й слабкі. Під «*сильним характером*», передбачаються стійкі прояви властивостей особистості, які детермінують поведінку, відрізняючи її емоційно-вольовою стійкістю. Люди з сильним характером ініціативні, сміло приймають рішення й реалізують їх, мають витримку, мужність, сміливість. Формулювання «*безхарактерна людина*», означає внутрішню невизначеність, коли кожен учинок залежить від зовнішніх обставин, ніж від самої особистості. Якщо немає характеру, то залишається лише зовнішня форма поведінки. Безхарактерність людини зумовлена нерозвиненістю вольової сфери. Найчастіше такі люди, маючи добрі наміри, не домагаються значимих результатів. Вольові якості – це результат виховання й самовиховання. З юного віку людина має тренувати свою волю, виробляти такі якості, як самовладання, активність, сміливість. Характер розвивається під впливом виховання, життєвого досвіду особистості.

З погляду духовної православної традиції, удосконалення характеру полягає у розвитку всіх здібностей духу: розуму (моральних переконань), почуттів (любви, співстраждання), волі (рішучості, сміливості, сили волі). Твердий характер формується тоді, коли до моральних переконань приєднується сила волі. Характер, позбавлений *єдності* й *стійкості* називають *безхарактерністю*, що буває «наслідком недоліку енергії волі при сталих переконаннях» [1, с. 19]. «Якщо сильна енергія волі поєднується із правильно розвиненим розумом і добрим, шляхетним серцем, те такий характер називається *цільним*. Розумність, чесність і доброта в поєднанні із твердістю волі надають людині непереборну силу, що проявляється в корисній діяльності, в енергійному опорі злу й у міцній стійкості при утрудненнях і негараздах» [1, с. 19].

Таким чином, характер має *структуру* (систему або певний набір хартерологічних рис) і *зміст* (дихотомічні – позитивні або негативні риси). Показниками структури характеру є якісні характеристики, які відбивають ступінь узгодженості *системи* хартерологічних рис особистості. Серед них виділяють наступні [10]:

- *Моральна вихованість* (характеризує здатність особистості до морального вибору,

моральної поведінки). На нашу думку, даний критерій скоріше належить до змісту характеру.

- *Цілісність* характеру (відбиває єдність і несуперечливість особистості, погодженість її відносин до світу, єдність слова й справи).
- *Врівноваженість* характеру (оптимальне співвідношення стриманості н активності, рівність поведінки).
- *Повнота* характеру (різнобічність, внутрішнє багатство, активність особистості).
- *Сила* характеру (це енергія, з якою людина досягає мети, здатність до мобілізації й напруги сил при подоланні труднощів, перешкод).
- *Послідовність* характеру (проявляється в послідовності дій людини, у свідомому відстоюванні поглядів й власних рішень).

Зазначені властивості характеру перебувають у складному, іноді суперечливому співвідношенні. Наявність гармонійної структури характеру – це результат правильного виховання й самовиховання, обумовленого відповідною мотивацією.

У цьому зв'язку зовсім інший зміст одержують життєві формули типу: «гарний» й «поганий» характер. Так званий «поганий» – це характер незавершений, він не має цілісності, у силу відсутності певних рис. І навпроти, «гарний» характер, це завжди завершена цілісна структура, у якій присутні всі основні риси; вони добре погоджені, «підігнані» одна до одної, є не тільки структурною, але й функціональною цілісністю. Згідно даного підходу, характер являє собою *цілісну й завершену структуру* рис, а кожна риса виражає певне *відношення* особистості до дійсності.

Розглянемо докладніше структуру й етапи формування відносин особистості як основу її характеру. В теорії відносин В.М. Мясіщева особистість розглядається у вигляді ієрархічної системи її відносин [4]. В.М. Мясіщев вважає, що неусвідомленість власних ставлень й надмірна перевага емоційності призводить до неадекватності відносин, які не можуть забезпечити повноцінну регуляцію поведінки. Психологічні відносини особистості в розвиненому вигляді являють собою цілісну систему *свідомих активних вибіркових зв'язків* людини зі світом. На

початковому етапі відношення має ірраціональний, афективно-імпульсивний характер. Воно не доступно усвідомленню й інтелектуально-логічному осмисленню. Подальший розвиток і стабілізація емоції до рівня почуття дає можливість його фіксації, усвідомлення, рефлексії. Поява усвідомленого відношення у вигляді інтересів, оцінок і переконань дає можливість здійснення вольової дії на поведінковому рівні.

Простеживши шлях формування відношення особистості, позначимо його детермінуючу функцію в процесі формування рис характеру. Наявність чіткої системи свідомих відносин людини уможливорює формування зрілих (послідовних, несуперечливих) поведінкових проявів, відповідно до яких можна диференціювати риси характеру (стійкі особистісні тенденції, які обумовлені системою відносини людини).

У випадку неусвідомленості особистісних ставлень людини ми маємо справу із цілим спектром нерозвинених, інфантильних відносин особистості, що відрізняються афективністю, імпульсивністю, непослідовністю, суперечливістю, фрагментарністю, неадекватністю, що порушують адекватну саморегуляцію поведінки, що свідчить про незрілий або деформований характер особистості.

Насмілимося припустити, що порушення відносин людини зі світом є наслідком несформованості моральних відносин. Ігнорування моральних цінностей, підміна їх помилковими орієнтирами сприяє розвитку невротичних рис: егоцентризму, агресивності, конформізму тощо. Критеріями зрілих відносин є їхня усвідомленість і соціальність, які обумовлюють гармонійність характеру особистості.

Виходячи із сказаного вище, зробимо наступні **висновки**.

1. У структурі духовної культури майбутнього педагога характер виконує досить важливу функцію: цілісний, гармонійний характер є психологічним підґрунтям й одночасно результатом духовного розвитку особистості, що впливає на якість педагогічного процесу й на особистісний розвиток вихованців.
2. Характер має структуру (систему або певний набір хартерологічних рис) і зміст (дихотомічні – позитивні або негативні риси).

3. Особливості змісту й структури системи відносин особистості визначають ступінь гармонійності її характеру. Характер виступає одночасно результатом попереднього й відправною крапкою наступного розвитку особистості.
4. Основним характерологічним фактором духовної культури педагога, є фактор духовно-моральної саморегуляції особистості, який включає духовно-моральний та емоційно-вольовий компоненти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давыденко В. Основные начала религиозно-морального воспитания / В. Давыденко // Изд. 2. – Харьков, 1905. – 194 с.
2. Кант И. О характере как направлении мыслей / И. Кант // Психология личности. – Г.: ИзМГУ, 1982.
3. Михайлов А. Из истории характера / А. Михайлов // Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры. - Г., 1990. – С. 43-72.
4. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. Труды. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 356 с.
5. Психология личности в работах отечественных психологов / Сост. Л.В.Куликов. - Спб.: Питер, 2000. – 480с.
6. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
7. Система психических свойств личности темперамент, способности, характер – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/deont/14.php>
8. Соотношение понятий темперамент, характер, личность – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://psylist.net/difpsi/sootnoh.htm>
9. Социопсихическая подструктура личности. Характер. Часть 3 / Психология личности. Глоссарий – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.pscho-personal.kiev.ua/actualno/Sociopsihicheskaya-podstryktyra-lichnosti...>
10. Структура характера – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera.html>
11. Характер в структуре личности / А.Я. Психология – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://azps.ru/articles/cmmn/cmmn7.html>